

Іванна ГУРЖИЙ,

наукова співробітниця
Інституту книгознавства
відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
докторка філософії у галузі історії,
Київ, Україна

Ivanna GURZHIY,

Senior Researcher, Institute of Book Science,
Department of Library Collections
and Historical Collections,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,
PhD in History,
Kyiv, Ukraine

e-mail: ivka85.85@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1847-0831>

Твори Генрика Сенкевича як чинник у боротьбі за відродження Польської держави: за матеріалами відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Історична наука у 19 ст. мала елітарний характер, водночас виникала нагальна потреба в донесенні вільнолюбних думок до пересічного громадянина. Для простого люду саме література перетворилася на своєрідну «моральну серцевину» і критерій патріотизму. Поява такої неординарної постаті, як Генрик Сенкевич, зумовлювалася значною мірою новими суспільно-політичними явищами, що мали концептуальний зміст, визначений загальнонародним прагненням відродження Польської держави. Ці ідеї переконливо простежуються в аналізі матеріалів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, зокрема книжкових зібрань нотного видавця Леона Ідзіковського, польського політичного діяча Яна Вишневського, варшавського агронома Казимира Мостовського та інших.

Ключові слова: Сенкевич, бібліотека, печатка, польські видання, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Henryk Sienkiewicz's Works as a Factor in the Struggle for the Revival of the Polish State: According to the Materials of the Department of Library Collections and Historical Collections of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

Having lost statehood at the end of the 18th century, the people of the Polish-Lithuanian Commonwealth desperately tried to regain it, organizing the November Uprising in 1830, and later the January Uprising in 1863–1864. Given the fact that historical science in the 19th century was elitist in nature, there was an urgent need to convey free-thinking national ideas and thoughts to the average citizen, in connection with which scientists very often resorted to journalism and literary creativity. It should be noted that for ordinary people deprived of independence, literature turned into a kind of “moral core” and a criterion of patriotism. The study deals with the publications of Henryk Sienkiewicz from the foreign literature fund, the Department of Library Collections and Historical Collections of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine with signs of their belonging to private book collections of representatives of the intelligentsia of the second half of the 19th — early 20th centuries. The scientific novelty lies in identifying the connections of Henryk Sienkiewicz with other personalities of the literary, scientific and publishing world. As a result of the scientific search and review of publications, some of the books from the book collections of the Polish and Ukrainian music publisher Leon Idzikowski, the Polish politician Jan Wysniewski, the Warsaw agronomist Kazimierz Mostowski, the historian and ethnographer Mytrofan Dovnar-Zapolsky and others were found. The emergence in the second half of the 19th century of such an extraordinary figure as Henryk Sienkiewicz was largely due to new socio-political phenomena of a conceptual nature, which was particularly clearly affected by the national desire for Poland to regain independence from the Russian Empire. The writer's efforts to pay as much attention as possible to the struggle of the Poles for national freedom often led to the fact that in his works of art the anti-Ukrainian ideological orientation became one of the dominant ones, a manifestation of the subjective perception of historical events. At the same time, the activity of the Polish artist, communication with extraordinary people in his country (M. Konopnytska, B. Prus, G. Siemiradsky) and beyond its borders, immersion in the national and world past inspired more than one generation of fellow citizens to resist the oppression of the tsarist government. This is clearly evidenced by the materials of the fund of the Department of Library Collections and Historical Collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Keywords: Henryk Sienkiewicz, library, press, Polish publications, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

У європейському літературному середовищі другої половини 19 ст. розпочалися важливі перетворення концептуального сенсу. Тому появу на польському літературному небосхилі постаті Г. Сенкевича слід розглядати як цілком закономірне явище. Польські історики й літератори вже досить давно плідно досліджували й продовжують нині вивчати творчість цього митця та її вплив на суспільну думку. Водночас українські історики звертаються до його творчості переважно побіжно, найчастіше зауважуючи антиукраїнську ідеологічну спрямованість найбільш знакових творів Г. Сенкевича, яка, втім, певною мірою завуальовувалася емоційним складником, сюжетною інтригою, високою художньою майстерністю автора. Таким чином, польська історична романістика стала яскравим засобом утворення нових проєктів репрезентації минулого.

У творах Г. Сенкевича відчувається дух незламності, заклик до польського народу продовжувати боротьбу за відродження своєї держави, знищеної Російською імперією. Письменник вважав, що честь важлива для кожного, насамперед для його співвітчизників. Віра в нескореність, в те, що Польща вміє перемагати, що вона ще жива, проглядається в кожному романі. Саме бажання об'єднати польську націю, підняти дух краян керувало письменником у його творчості. Донині «блукає» думка, що він писав «для підкріплення сердець», з вірою в те, що Польща колись знову стане вільною.

Творчість Г. Сенкевича викликає неабияку зацікавленість і пильну увагу багатьох дослідників сьогодення. Тут можна згадати праці Олександра Суслова, Володимира Борщукова та інших⁸⁶⁷, загальною думкою яких є твердження про те, що Г. Сенкевич вдало відтворював історичну дійсність у своєрідному художньому образі. Серед українських науковців слід відзначити розвідки літературознавців Ростислава Радишевського й Тетяни Чужої⁸⁶⁸. Проте фонди відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, в яких зберігаються твори Г. Сенкевича, ще не були предметом наукових пошуків. Відповідно їх аналіз і є метою статті.

Реалізація цієї мети не лише дасть змогу виявити коло читачів-прихильників творчості

письменника та інтелектуала, відтворити процес формування фонду в НБУВ на тлі суспільно-політичних процесів і вимог часу, але й певною мірою відобразити становлення національної ідеї в Польщі через сприйняття та трактування різними верствами населення його творчого доробку. Читацький попит на романи й повісті Г. Сенкевича засвідчив те спільне, що існувало між українцями та поляками в другій половині 19 ст. — на початку 20 ст.

Знаменно, що вже за життя Г. Сенкевич став одним із найвідоміших і найпопулярніших письменників у Польщі. Після трилогії «Вогнем і мечем», «Потоп», «Пан Володийовський» серед польських письменників він відзначався найвищими заробітками. Творчість Г. Сенкевича відіграла помітну роль у розвитку польської культури й набула всесвітнього визнання, про що свідчить Нобелівська премія з літератури 1905 р. — «За видатні заслуги в галузі епосу». Письменника високо цінували видатні особи його часу, особливо ті, хто безпосередньо з ним комунікував.

Генрик Сенкевич (польськ. Henryk Sienkiewicz) народився 5 травня 1846 р. у селі Воля-Окшейська в Царстві Польському, яке на той час входило до складу Російської імперії. Сенкевич походив зі збіднілої родини шляхтичів⁸⁶⁹. Батько письменника Юзеф (1813–1896) був родом із татар-липків, які поселилися на території Великого князівства Литовського під час правління Вітовта⁸⁷⁰. Мати майбутнього письменника Стефанія (1820–1873) належала до білоруської шляхетської родини Цецішовських. Сім'я Сенкевичів мала право використовувати власний польський герб Ошик⁸⁷¹. Окрім Генрика, у родині було ще п'ятеро дітей⁸⁷². У 1858 р. родина остаточно оселилася у Варшаві, де майбутній прозаїк закінчив середню загальноосвітню школу. Через тяжке матеріальне становище в родині йому довелося поступити в служіння до можновладців Вейхерів у Полонську. Саме там Г. Сенкевич написав свій перший роман «Офіага» («Жертвоприношення»), який так і не було оприлюднено. У 1866–1870 рр. він навчався на медичному й історико-філологічному факультетах Варшавського університету. У пресі дебютував ще студентом, друкуючи студії у журналі «Щоденний огляд» (*Przegląd Tygodniowy*, 1869). У 1874 р. обійняв посаду завідувача літе-

⁸⁶⁷ Суслов О. Роль Генрика Сенкевича в формуванні польського національного самосознання (1880–1914 гг.): автореф. ... дис. канд. истор. наук. Москва: 2003. 34 с.; Урнов Д. Шестьдесят лет назад. Москва: Наука, 1989. 165 с.; Борщук В. Поле битвы идей. Москва: Наука, 1983. 445 с.

⁸⁶⁸ Радишевський Р. Література та історія в романі «Вогнем і мечем» Генрика Сенкевича. *Українська полоністика*. Вип. 2. Житомир, 2005. С. 132–148; Чужа Т. Хмельниччина в історичних романах Генрика Сенкевича і Юзефа Ігнація Крашевського. *Літературні студії*. 2013. Вип. 37 (2). С. 407–415.

⁸⁶⁹ Энциклопедический словарь: в 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами / Издатели: Брокгауз Ф. А. и Ефрон И. А. Санкт-Петербург, 1900. Т. 29: Семь озер — Симфония. С. 469–954.

⁸⁷⁰ Lockert L. Henryk Sienkiewicz. *The Sewanee Review*. 1919. № 27 (3). S. 257–283.

⁸⁷¹ Studencki W. Szkice literackie: wielcy i mali. Warszawa, 1967. S. 66–67.

⁸⁷² Markiewicz H. Sienkiewicz, Henryk Adam Aleksander Pius. *Polski słownik biograficzny*. Vol 37. 1997. S. 203–204.

ратурного відділу тижневика «Нива» («Niwa»), а з 1882 р. став редактором консервативної газети «Слово» («Słowo»)⁸⁷³. Після смерті Г. Сенкевича у Ве́ве (Швейцарія) 1916 р. його поховали біля місцевого католицького храму, а 1924 р. прах перевезли до Варшави й перепоховали у крипті кафедрального собору Св. Іоанна Хрестителя.

Протягом свого життя Г. Сенкевич мав тісні зв'язки з представниками тогочасної інтелігенції — письменниками, поетами, мистецтвознавцями. Наприклад, товаришував і часто листувався з істориком й етнографом О. Яблоновським (Aleksander Walerian Jabłonowski 1829–1913)⁸⁷⁴ та редактором популярної газети «Nova reforma», що виходила у Кракові, М. Конопінським⁸⁷⁵. Одним із палких прихильників творчості Г. Сенкевича став польський барон Владислав-Казимир Бістрам (1839–1918)⁸⁷⁶.

Сенкевич належав до плеяди видатних польських реалістів 19 — початку 20 ст., таких як письменниця Еліза Ожешко та публіцист Болеслав Прус (Олександр Гловацький). Найбільш відомі твори Сенкевича — його історична трилогія про Польщу 17 ст. «Ogniem i mieczem» («Вогнем і мечем»), куди, окрім першої частини, що має таку саму назву, як і весь твір, увійшли романи «Potop» («Потоп») і «Pan Wołodyjowski» («Пан Володійовський»). А також не менш популярними є романи «Quo vadis» («Камо грядеши») про ранніх християн і «Krzyżacy» («Хрестоносці») про Грюнвальдську битву⁸⁷⁷. Ці книги були із захопленням сприйняті польською громадськістю, стали частиною національної класики й здобули популярність за межами батьківщини. У своїх фундаментальних працях автор обговорює важливі суспільно-політичні питання національно-визвольної боротьби поляків за свою гідність і свободу, а також досліджує причини занепаду Речі Посполитої, осуджуючи зрадницьку діяльність магнатів, свавілля та егоїзм шляхти. Не обійшлося у романах і без суперечливих поглядів Сенкевича щодо історії Польщі.

Значна кількість творів Г. Сенкевича зараз зберігається у спеціальному фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, накопичення їх тут пов'язано як із історією заснування цього закладу, так і з процесами його поповнення протягом 20 ст.

1918–1923 роки вважаються першим періодом існування Всенародної бібліотеки України (далі — ВБУ). На той час лише вимальовувалася концепція Національної бібліотеки, відбувалася організація основного фонду й з'являлися перші структурні підрозділи, а саме спеціалізовані зібрання історико-культурного спрямування⁸⁷⁸. Завдяки співпраці представників Тимчасового Комітету для заснування Національної Бібліотеки Української Держави та ВБУ з комісіями, які за пріоритетним правом відбирали книги, наприкінці 1919 р. до сконцентрованого фонду вдалося перевезти 10 тис. цінних книжкових видань переважно іноземними мовами⁸⁷⁹. Також у 1923 р. працівники бібліотеки, стурбовані втратою під час Визвольних змагань вітчизняних книжкових колекцій і зарубіжної літератури, звернулися до Укрголовпрофосвіти з проханням розглянути питання про збирання різноманітних видань місцевими органами профосвіти та передати їх до наукових бібліотек. На їхню думку, іноземна література мала також надходити до ВБУ. Прості читачі потребували наукової та вітчизняної літератури, а також іноземних видань. Спеціально наголошувалось на необхідності видачі конкретного профільного декрету Ради Народних Комісарів про право безкоштовної пересилки книжок до ВБУ.

Фонд відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій сформувався на основі Подільської філії ВБУ. 4 грудня 1923 р. Рада ВБУ ухвалила рішення про надання бібліотеці та будинку колишньої Київської Духовної Академії (КДА) статусу філії ВБУ. Оскільки в перші роки комплектування в основних приміщеннях ВБУ не було місця для зберігання великих бібліотечних колекцій і зібрань, що почали надходити внаслідок ліквідації дореволюційних організацій та установ, багато колекцій залишалося на місцях. Таким чином, колекції та зібрання, що стали джерельною базою відділу, досить довго були розкидані по різних книгосховищах Києва. У 1992 р. з будинку на Подолі фонди Філії були перевезені до приміщення, що розташоване на Володимирській, 62. У 1993 р. відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій став структурним підрозділом Інституту української книги НБУВ. Згодом тут сформували сектор іноземної літератури, до якого з обмін-

⁸⁷³ Энциклопедический словарь / Брокгауз Ф. А. и Ефрон И. А. Т. 29. С. 469–954.

⁸⁷⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ). Ф. 99. Спр. 288. [Архів Житомирської ученицької корпорації] Сенкевич Генрик — Яблоновському Александру. Письмо из Варшавы. Арк. 1–2.

⁸⁷⁵ ІР НБУВ. Ф. 24. Спр. 2131. [Уманська збірка]. Sienkiewicz H. — Konopinskiego. 27 травня 1907. Із Закопане до Кракова. Арк. 1.

⁸⁷⁶ ІР НБУВ. Ф. 24. Спр. 2130. [Уманська збірка]. List Sienkiewicza — Władysława Bystrama w Warszawie. 1899. Арк. 2.

⁸⁷⁷ 5 липня 1410 року відбулася одна з наймасштабніших битв в середньовічній Європі — Грюнвальдська. Це битва між військами Тевтонського ордену і польсько-литовським військом на чолі з королем Польщі Владиславом II Ягайло.

⁸⁷⁸ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: 1918–1941. Київ: НБУВ, 1998. 335 с.

⁸⁷⁹ Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 57.

но-резервного фонду НБУВ надходили видання переважно 18–19 ст. У названому секторі зберігається порівняно велика кількість видань Г. Сенкевича (бл. 240 примірників), частина з яких має певні ознаки належності до особових бібліотек відомих у минулому осіб. Здебільшого примірники позначені екслібрисами чи дарчими написами.

Звісно, найбільше творів Сенкевича в бібліотеках поляків. Насамперед вартує розглянути видання, що мають ознаки належності до бібліотеки родини Ідзіковських. Один із перших виявлених штемпелів на виданнях — це печатка відомого польського й українського книжкового та нотного видавця Леона Ідзіковського (1827–1865) «*Własność czytelní Leona Idzikowskiego s sprzedaną być nie może*». Л. Ідзіковський був людиною високоосвіченою, доброзичливою та легкою у спілкуванні, талановитим підприємцем. Саме йому вдалося створити одне з найвідоміших свого часу підприємств у Центрально-Східній Європі, що тісно співпрацювало з видавництвами різних країн. У 1858 р. в Києві на вулиці Хрещатик, 29 він заснував книгарню «Книжково-музичний магазин Л. Ідзіковського» з широким вибором книжок, репродукцій, гравюр, манускриптів. За час кропіткої праці протягом 1859–1865 рр. Л. Ідзіковський видрукував близько 200 творів. Після його смерті фірмою керувала дружина Герсилья Гнатівна (1832–1917)⁸⁸⁰, а з 1897 р. — син Владислав (1864–1944). Видавництво Л. Ідзіковського видало майже всі твори українських композиторів, зокрема М. Лисенка, Л. Мазепи.

Одна з книг, позначених штемпелем Л. Ідзіковського, — «*Pisma Henryka Sienkiewicza*», вийшла друком в 1902 р. у Варшаві, видавництво «*Tygodnik Ilustrowany*» («Щотижневик ілюстрований»). Наступне видання з приватної колекції родини Ідзіковських, що зберігається у польськомовному фонді НБУВ, — твір Г. Сенкевича «*Na marne*» («Даремно»), вийшов у світ 1876 р. у Варшаві, друкарня «*Redakcja Przeglądu Tygodniowego*». На титульному аркуші прямокутна печатка «*Księgarnia i skład nut L. Idzikowskiego w Kijowie*». На виданні «Листи Генрика Сенкевича. Літературно-мистецькі суміші» також проставлено штемпель «*Własność czytelní Leona Idzikowskiego i sprzedaną być nie może*». Примірник надруковано 1902 р. у Варшаві, друкарня «*Piotra Laskauera*».

У фонді іноземної літератури знайдено видання зі штемпелями з особистих бібліотек: «*Z księgozbioru Jana Wiszniewskiego*», «*Księgozbiór dział № 1387 Adama Domaradzkiego*», «*Z księgozbioru Gabryeli Terleckiej Prywitówka*»,

«*Zygmunt Sławoszewski*», «*Wincenty Karpiński*», «*Kazimierz Mośowski*» тощо. На деяких з них присутні також печатки різних наукових установ, наприклад: «*Bibliotheca Scholae Petrinae Petropoli*», «*Instytut Polskiej Kultury Proletarjackiej Bibliotek*» тощо.

Овальна печатка «*Zygmunt Sławoszewski*» бібліофіла та архівіста з Волині Зигмунда Славосшевського (Zygmunt Sławoszewski, 1838–1913) проставлена на багатотомному виданні «*Pisma Henryka Sienkiewicza*» («Твори Генрика Сенкевича») і на таких книгах: «*Hania*» («Ханя», 1899 р.); «*Listy z podróży*» («Листи з подорожі», 1899 р.); «*Ta trzecia. Wyrok Zeusa. U źródeł*» («Та Третя. Суд Зевса. Біля джерела», 1901 р.); «*Listy z Afryki*» («Листи з Африки», 1901 р.); «*Quo Vadis*» («Камо грядеши», 1901 р.); «*Sen. Muszę. Wypocząć. Na Olimpie. Na jasnym brzegu*» («Сон. Повинен. Відпочинок. На Олімпі. На світлому березі», 1902 р.). Твори видано у варшавських друкарнях: «В. Л. Анчица і компанія» і «Петра Ласкаутера».

Овальним штемпелем фіолетового кольору «*Z księgozbioru Jana Wiszniewskiego*» позначені такі томи з багатотомника «Твори Генрика Сенкевича»: т. 18 «*Rodzina Połanieckich*» («Родина Поланецьких», 1900 р.); т. 28 «*Listy z Afryki*» («Листи з Африки»); т. 47 «*Mieszyniny literacko-artystyczne*» («Літературно-мистецькі суміші», 1902 р.); т. 50 «*Krzyżacy*» («Хрестоносці», 1903 р.); т. 60 «*Chwila obecna*» («В цей момент», 1903 р.).

Власником печатки, що проставлена на вищезазначених виданнях, був Ян Вишневський (1876–1943) — священник, історик-аматор, колекціонер, який подарував Дієцезіальному музею в Сандомирі унікальні мистецькі колекції, безцінні та різноманітні за змістом, патріотично-національні за характером артефактів. Народився майбутній церковний діяч 3 травня 1876 р. у с. Крепа (Крепа) Мазовецького воєводства Млавського повіту (Польща)⁸⁸¹. Після закінчення гімназії у Радомі в 1893 р. вступив до духовної семінарії. Колекціонування Я. Вишневського сягає корінням у 19 ст., в атмосферу визрівання патріотичних настроїв та інтересу до історії власної країни, що зародилися за часів національного гноблення Польщі Російською імперією. Окрім колекціонування, він провадив наукові дослідження: підготував і видав 15 томів монографій деканатів та історичних описів церков⁸⁸². Свої колекції Я. Вишневський збирав спочатку в Радомі, а потім у Борковіцах, де створив Музей національних пам'яток у приміщенні церкви, парафіяльним священником якої був. Предмети

⁸⁸⁰ Идзиковская Г. И. 50-тие музыкальной фирмы. «Леон Идзиковский» в Киеве. РМГ. Санкт-Петербург, 1908. № 51–53. С. 1183–1186.

⁸⁸¹ Stepień U. Działalność kolekcjonerska ks. Jana Wiśniewskiego, na tle zainteresowań przeszłością sandomierskiego środowiska duchownego przełomu 19 i 20 wieku. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, Warszawa, 2015. S. 269–295.

⁸⁸² Wójcik Z. Ks. Jan Wiśniewski (1876–1943). *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. Warszawa, 1963. S. 278–294.

з власних колекцій він передавав на численні виставки. Вишневський належить до постатей, які привертають увагу не лише як представники духовенства, але і як історики-дослідники, особливо центральних воєводств Польщі.

Праці Г. Сенкевича «Родина Поланецьких» і «Хрестоносці» є одними з найпопулярніших романів від початку 20-го ст. й донині. У першому з них на тлі історичних подій відтворено історію кохання підприємця Станіслава Поланецького й Марини Плавицької, дівчини з поміщицького маєтку. З ідеалізацією шляхтича контрастує сатиричне зображення світського суспільства. Автор звертається до теми стосунків людей у шлюбі, простежуючи наростання взаємної відчуженості подружжя, душевні страждання жінки, яка відчувається власністю чоловіка. Історичний роман «Хрестоносці», що вийшов у світ 1900 р., багатьма фахівцями вважається найвизначнішим твором Г. Сенкевича, одним із найбільших досягнень у жанрі польської історичної оповіді. У ньому йдеться про воєнно-політичний союз між Польщею і Тевтонським орденом, війська якого були розгромлені об'єднаними силами слов'ян у Грюнвальдській битві 1410 р.

У фонді польської літератури є примірник роману Г. Сенкевича «Chwila obecną» («В цей момент») із штемпелем синього кольору на титульному аркуші: «Księgozbiór dział № 1387 Adama Domaradzkiego». Твір віддруковано у Варшаві 1903 р. Також три примірники з печаткою фіолетового кольору «Adam Domaradzki Wojciechówka», що проставлена на таких книгах письменника з багатотомника: «Родина Поланецьких» (т. 3, 1895 р.), «Вогнем і мечем» (т. 3, 1884 р.), «Листи Генрика Сенкевича. Збірка оповідань» (т. 1, 1881 р.). На останньому томику — два штемплі: «Adam Domaradzki Teranówka» та «Adam Domaradzki Wojciechówka». Видання вийшли у світ у Варшаві, у друкарнях «Emila Skińskiego» («Еміль Сківський») та «Druk Bergera» («Друкарня Бергера»). Про власника печатки Адама Домардзкого відомостей дуже мало, лише те, що він був польським літературознавцем, бібліографом, а проживав у с. Войцехівка (зараз Колосівка) на Хмельниччині.

Роман Сенкевича «Ogniem i mieczem» («Вогнем і мечем») фахівці вважають найбільш статусним твором письменника. Перше видання побачило світ у 1884 р., частина була оприлюднена на шпальтах періодичного видання «Друг народу» у Варшаві. Події роману відбуваються в 1647–1651 рр. Безпосередньо в ньому описується перебіг повстання українських козаків під проводом гетьмана Богдана Хмельницького проти Речі Посполитої. Зокрема, описано бій під Жовтими

Водами, згадано битви під Корсунем і Пилявцями, які закінчилися перемогами повсталих. Водночас у творі на широкому історичному тлі розгортається історія кохання польського офіцера Яна Скутського та красуні княжни Олени Курцевич.

Наступні видання Г. Сенкевича з багатотомника «Твори Генрика Сенкевича»: т. 12 «Jamioł. Organista z Ponikły. Listy z Rzymu, Wenecji i Paryża. Komedia z pomyłek» («Джаміол. Органіст з Пониклі. Листи з Риму, Венеції і Парижа. Комедія помилок»); т. 13 «Legenda żeglarska. Bartek zwycięzca. Sielanka. z wrażeń łoskich» («Вітрильна легенда. Переможець Бартек. Ідилія. З латвійських вражень»); т. 23 «Z pamiętnika poznńskiego nauczyciela. Za chlebem» («З щоденника вчителя з Познані. За хлібом») — видані друкарнею «W. L. Anczyca i Spółki» 1900 р., Варшава. На кожному томику є ознаки приналежності до книжкової колекції Вінцентія Карпінського (Wincenty Karpiński, 1829–1906) — це тиснення синього кольору «Wincenty Karpiński».

Польський аптекар і фармацевт В. Карпінський народився в 1829 р. і певний час жив і здобував початкову освіту в с. Вишенки Красноставського повіту. Пізніше родина переїхала до м. Щербешин, де Карпінський продовжив навчання у школі. Після закінчення школи він потрапив до Любліна, де почав практику в аптеці С. Гонсіоровського. З 1849 р. працював аптекарем у Варшаві, з 1852 р. — провізором, у 1854 р. здобув ступінь магістра фармації⁸⁸³. Деякий час асистував професору Й. Белзу в фармацевтичній школі у Варшаві, а згодом керував аптекою Т. Лесінського. У 1858 р. разом з Ф. Кусьмерським заснував підприємство з виготовлення штучних мінеральних вод і першим запровадив їх роздрібний продаж. Помер 1906 р. у Цехоцинеку — курортному містечку в центральній Польщі.

Під час перегляду видань з фонду іноземної літератури ВБЗІК віднайдені примірники зі штемпелем «Z Książek Maryi i Jordana Pereświat-Soltanowa». Серед видань Г. Сенкевича, що зберігаються у фонді НБУВ, опрацьовано: «Na marne» («Даремно», 1876 р.), роман «Wiry: powieść» («Вир», 1910 р.), з багатотомника «Pisma Henryka Sienkiewicza»: т. 60 «Chwila obecną» («Твори Генрика Сенкевича», т. 60 «На цей момент», 1903 р.). Примірники вийшли друком у Варшаві та Кракові. Печатку «Z Książek Maryi i Jordana Pereświat-Soltanowa» зазначено на титульному аркуші кожного примірника. Книжковий знак книгозбірні шляхетського роду — це нагадування про життя польської київської інтелігенції до перемоги більшовизму.

Про власників цієї печатки, згідно з архівними документами, відомо небагато. Їхній родовий

⁸⁸³ Kikta T. *Przemysł farmaceutyczny w Polsce (1823–1939)*. Warszawa, 1972. S. 233–234.

цвинтар у 2014 р. було розпізнано та частково впорядковано в білоруському с. Люшев, яке належало шляхтичам. Подружжя Марії та Йордана Пересвет-Солтанових мешкало в Києві на вул. Ярославів Вал, 24⁸⁸⁴. М. Пересвет-Солтан протягом 1915–1917 рр. очолювала польську жіночу гімназію⁸⁸⁵. Йордан Пересвет-Солтан (Jordan Pereświat-Soltań) був київським юристом. Освіту здобув на юридичному факультеті Київського університету (1893), а в 1905–1906 рр. став одним із засновників Польської конституційно-демократичної партії⁸⁸⁶. Пізніше Й. Пересвет-Солтан працював присяжним повіреним, обіймав посаду голови Розпорядчого комітету з консультацій присяжних повірених при Київському окружному суді, потім — товариша голови ради присяжних повірених Київського округу⁸⁸⁷. У період національних змагань в Україні 1917–1921 рр. він входив до польського виконавчого комітету. У серпні 1919 р. більшовики звинуватили Й. Пересвет-Солтана у зв'язках із польськими легіонами й розстріляли разом із зятем, щоб завдати ще більшого болю родині. Ім'я Й. Пересвет-Солтана входить до синодику «Киевлянина» — жалобних оголошень в газеті «Киевлянин» про вбитих більшовиками⁸⁸⁸.

Роман Г. Сенкевича «Вир» (1909–1910) оповідає про події російської революції 1905–1907 рр. з критичної щодо соціалістичного руху позиції. Оpubлікований у 1910–1911 рр., він набув значної популярності серед прихильників письменника. Перша повість молодого митця «Даремно» відтворила поширення ліберально-позитивістських настроїв у колах молодого польської інтелігенції після повстання 1863 р. Вже в ранніх оповіданнях, що принесли молодому автору популярність («Старий слуга», 1875 р., «Ганя», 1876 р.), відчувається ностальгія за шляхетсько-лицарськими часами.

Під час опрацювання видань з фонду польської літератури знайдено примірники творів Г. Сенкевича з прямокутним штемпелем «Kazimierz Mośtowski». Це підтверджує факт того, що видання належали інспектору Варшавського товариства агрономів Казимиру Мостовському (1855–1901). Майбутній фахівець з фермерського господарства народився у Варшаві, де провів більшість свого життя, помер у Києві. До фонду НБУВ з особової бібліотеки К. Мостовського потрапили такі томи з багатотомника «Pisma Henryka

Sienkiewicza»: т. 7 «Bez dogmatu» («Без догмата»); т. 14 «Przez stepy» («Через степи»); т. 17 «Rodzina Połanieckich» («Родина Поланецьких»). Всі примірники побачили світ у друкарні «Tygodnik Ilustrowany», Варшава, 1900 р.

Філософсько-психологічний роман письменника «Без догмата», написаний і опублікований уперше 1891 р., оповідає про Леона Плошовського, чоловіка із заможної аристократичної родини, який намагався знайти сенс життя у світі без моралі, пробував аналізувати свої почуття до жінок, які зустрічаються на його життєвому шляху. Це єдиний у літературній спадщині Сенкевича твір щоденникового формату, написаний від першої особи. Цю працю позитивно схарактеризував В. Каренін у періодичному виданні «Вісник Європи»⁸⁸⁹. Також високо оцінили цей роман О. Волинський у журналі «Северный вестник»⁸⁹⁰, письменники О. Купрін та А. Чехов.

Невелика повість письменника «Через степи» розповідає про подорож групи дослідників через простори євразійських степів наприкінці 19 ст. Події, що описані у творі, стосуються історії Польщі, вони показані через сприйняття шукачів пригод — поляка капітана Р. і молодого гарної жінки Ліліан Моріс. Твір неабияк інтригує читача подіями, що сталися під час мандрів героїв зі східних регіонів Америки на захід до Каліфорнії. Вперше новела оприлюднена в 1879 р. на шпальтах варшавського періодичного часопису «Gazeta Polska».

В процесі вивчення літератури з іноземного сектора ВБЗІК на виданнях Г. Сенкевича виявлено овальну печатку фіолетового кольору «Księgarnia W. Makowskiego w Wilnie». Її зазначено на трьох примірниках: «Ogniem i mieczem: powieść z lat dawnych» («Вогнем і мечем»), ювілейне видання вийшло у світ у 1896 р. у Варшаві, друкарня «Іполіт Вавельберг»; з багатотомника «Pisma Henryka Sienkiewicza»: т. 36 «Na jedną kartę, Quo vadis» («На одній карті. Камо грядеши»), 1901 р. видання, та ювілейне видання «Potop» («Потоп») 1896 р., друкарня «Іполіт Вавельберг». Дослідивши печатки, проставлені на титульних аркушах, впевнено можна сказати, що ці видання були вилучені з приватної книгозбірні відомого поляка В. Маковського.

Вацлав Маковський (Wacław Leon Makowski, 1854–1929) — міський радник Вільнюса, книгови-

⁸⁸⁴ Федорова Л. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 373 с.

⁸⁸⁵ Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у бібліотеці НМІУ. Науковий вісник НМІУ. 2020. № 6. С. 90–106.

⁸⁸⁶ Романов В. Старорежимный чиновник. Из личных воспоминаний от школы до эмиграции. 1874–1920 гг. Санкт-Петербург: Нестор История, 2012. С. 429–435

⁸⁸⁷ Krzemiński Z. Mecenas Bolesław Bielawski. *Palestra*. 1985. № 6 (330). S. 49–55.

⁸⁸⁸ Некролог Й. Пересвет-Солтана. *Киевлянин*. 1919. № 8.

⁸⁸⁹ Каренін В. Последний роман Сенкевича. *Вестник Европы*. 1891. № 6. С. 112–144.

⁸⁹⁰ Волинский А. Литературные записки. *Северный вестник*. 1890. № 12. С. 173–186.

давець, громадський діяч, активний член Асоціації польських книготорговців; мав польське походження. Роки раннього дитинства провів у Ловичах. Згодом родина переїхала до Варшави, де майбутній книгар отримав середню освіту, водночас відвідуючи ремісничу школу. Після завершення навчання приєднався до роботи книгарні варшавських видавців — Густава Гебетнера та Роберта Вольфа. Починаючи з 1879 р. у Вільнюсі був завідувачем книгарні Елізи Ожешкової «Eliza Orzeszkowa i S-ka». Після закриття книгарні в 1882 р. царською владою, тоді особливо неприхильною до польської культури, він очолив книгарню Фелікса Завадського (батька власників пізнішої компанії «J. Zawadzki»). Після 9 років роботи в компанії спільно із дружиною Аполонією Хелмінською керував власною друкарнею на вулиці Свентоянській у Вільнюсі, яку придбав у концесію разом із Я. Красносельським. Незабаром, чи у той самий час, викупив книгарню в Мінську, якою керували Ян Жицінський і Євфимія Войткевичувна. На початку 20 ст. він домогся дозволу на відкриття першої з польських читалень, створення яких до того часу було суворо заборонено.

В. Маковський, бажаючи поширювати культуру, не обмежувався лише виданням книг, нот і календарів — він організовував концерти, запрошуючи відомих виконавців з Польщі та інших країн. Помер відомий польський підприємець 10 лютого 1929 р. на 75-му році життя.

На одному з примірників з творів Г. Сенкевича «Bez dogmatu» («Без догмата»), що виданий у Варшаві у 1891 р. видавництвом «Słowa» («Слова»), проставлено штемпель «Księgozbiór Stanisława Mogińskiego». Печатка свідчить про те що, книга належала Станіславу Могильницькому (Stanisław Mogiński, 1864–1944) — польському державному діячу. Власник примірника був представником шляхетського роду Могильницьких гербу «Любич». Народився в родині поміщика та судді Владислава Могильницького (Władysław Mogiński, 1839–1908) і Валентини Боженець-Єловицької (Walentyńska Bożeniec-Jełowicka, 1846–1899).

У польськомовному фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ виявлені книги, що раніше перебували у складі бібліотек Житомира. На цих виданнях збереглися печатки з написами українською, польською та латинською мовами. На примірнику історичної повісті «Potop» Г. Сенкевича є печатка: «Józef Zawadzki Księgarnia i skład nót muzycznych w Żytomierzu». Видання вийшло у світ 1886 р. у друкарні «Noskowskiego» («Носковський», Варшава). Завдяки власницьким ознакам встановлено, що це видання належало бібліотеці музичного магазину Йозефа Завадського в Житомирі.

Завадський Юзеф-молодший (Józef Zawadzki, 1818–1886) відомий як видавець і друкар польського походження, журналіст, засновник Польського товариства в Києві. Народився в 1818 р. у Вільнюсі у дворянській родині відомого видавця та книгопродавця Юзефа Завадського⁸⁹¹. Після закінчення гімназії в 1839 р. переселився до Києва, де через два роки відкрив магазин іноземної літератури. Згодом, перебуваючи у м. Житомир, започаткував бібліотеку при музичній вітальні. За паном Завадським майже 34 роки була закріплена друкарня Київського університету Св. Володимира. Від 1869 р. він значився одним із засновників міської товарної біржі — найпотужнішого гуртового ринку України другої половини 19 — початку 20 ст. Брав активну участь у житті польської спільноти, створив Польське товариство міста. Помер у 1886 р., похований у католицькій частині Байкового цвинтаря.

Роману «Потоп», у якому йдеться про боротьбу польського народу проти шведської навали у середині 17 ст., притаманний історичний реалізм. У творі особливо майстерно прописані захоплюючі пригоди героїв, образи яких сприяли неабиякому успіху письменника. Попри схильність до значної ідеалізації шляхти, Сенкевич зміг об'єктивно змалювати багатьох персонажів, а місцями зобразити негативні риси магнатів, їхню хтивість і розбещеність.

І донині залишається малодослідженим питання щодо печаток приватних осіб Житомира, знайдених на книгах у польськомовному фонді НБУВ. З цього приводу варто відмітити книгу з печаткою С. Дровольського «Ex Libris Stan. Drovolski Żytomiriae»: «Pisma Henryka Sienkiewicza: Przez stepy. Orso. Z pamiętnika Poznańskiego Nauczyciela. Czyja wina? Za chlebem», що вийшла друком у Варшаві, 1880 р.

На четвертому томі із зібрання творів Г. Сенкевича «Listy z podróży» («Листи з подорожі») знайдено штемпель «Czytelnia Ziemińskiego w Żytomiorzi». Примірник видано в 1899 р. друкарнею «W. L. Anczyca i Spółki» («В. Л. Анчиць і компанія») у Варшаві.

На одному з наявних у фонді польської літератури примірників роману «Потоп» проставлений штемпель «Introligator E. Strzałkowski w Kijowie». Про власника печатки майже нічого невідомо. Ймовірніше, йдеться про видавця та палітурника Є. Стржалковського, який володів власною палітурною майстернею у Києві. Видання вийшло у світ у 1897 р. в друкарні «Hipolita Wawelberga» («Іполіт Вавельберг»).

Наступне видання, яке привертає увагу, — роман Г. Сенкевича «Krzyżacy» («Хрестоносці»). Книга вийшла у світ у друкарні «W. L. Anczyca i Spółki»

⁸⁹¹ Jasińska M. Zawadzki Józef / Irena Treichel (red). Słownik pracowników książki polskiej. Warszawa, Łódź: PWN, 1972. S. 1014–1015.

і датована 1903 р. На примірнику проставлено одразу два прямокутних штемпелі: «E. Ostrowski. Księgarnia, Skład nut i Prenumerata pism. Odesa» та «Księgarnia i skład nut E. Ostrowskiego dawniej Bolesława Koreywo w Odesie». Перший виявлено на титульній сторінці видання, другий на форзаці. Перша печатка свідчить про те, що роман «Хрестоносці» належав Едуарду Островському й міститься в книгарні та крамниці нот в Одесі, де власник примірника обіймав керівну посаду. Дослідивши другу печатку, бачимо, що на ній вказано одразу двох власників — Е. Островського та Болеслава Корейво (1843–1912), книголюба, видавця українських пісень, досвідченого підприємця, який одночасно володів музичними магазинами у Києві та Одесі⁸⁹².

Прикметно, що у фонді іноземної літератури НБУВ також знайдено видання Г. Сенкевича, що мають ознаки належності до різних наукових установ і бібліотек наприклад: *Bibliotheca Scholae Petrinae Petropoli*, *Instytut Polskiej Kultury Proletarjackiej*. *Biblioteka*, Київська губрадпартшкола ім. Довнар-Запольського. Штемпель «*Instytut Polskiej Kultury Proletarjackiej Biblioteka*» проставлено на таких книгах: «*Pisma Henryka Sienkiewicza*», т. 4 «*Bez dogmatu*», 1899 р.; «*Rodzina Połanieckich*», 1895 р.; «*Pod Grunwaldem: z powieści Krzyżacy*», 1913 р. Проаналізувавши всі штемпелі, маємо підстави стверджувати, що вищеназвані видання належали бібліотеці Інституту польської пролетарської культури. Наукову установу було започатковано радянською владою на початку 1930-х років з ідеологічних міркувань, а формально — через необхідність покращати культурно-освітній розвиток польської молоді Правобережної України, особливо її прикордонних районів. Очолював науково-дослідний Інститут польської пролетарської культури при ВУАН, головним завданням якого була пропаганда марксизму-ленізму серед поляків та обґрунтування переваг соціалістичного суспільства, Б. Скарбек (*Skarbek (Szacki) Bolesław*, 1888–1934).

Також виявлено печатку «Київська губрадпартшкола ім. Довнар-Запольського. Бібліотека», проставлену на титульних сторінках таких книг: «*Ogniem i mieczem*» («Вогнем і мечем», 1902 р.), том з багатотомного видання «*Pisma Henryka Sienkiewicza: Listy z Afryki*» («Твори Генрика Сенкевича. Листи з Африки», 1901 р.), роман «*Krzyżacy*» («Хрестоносці», 1903 р.), а також роман «*Rodzina Połanieckich*» («Родина Поланецьких», 1900 р.).

Митрофан Довнар-Запольський (1867–1934) — відомий історик, етнограф та архівіст, археограф білоруського походження. Народився в містечку Річиця Мінської губернії в сім'ї столоначальни-

ка повітового поліцейського управління, спадкового шляхтича Віктора Довнар-Запольського. Через численні переїзди родини М. Довнар-Запольський неодноразово змінював місце навчання. Так, з 1885 р. до 1888 р. він навчався в Першій київській чоловічій гімназії. У наступному, 1889 р., екстерном склав іспити на атестат зрілості та вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира, який закінчив у 1894 р. М. Довнар-Запольського рекомендували як перспективного вченого на викладацьку роботу в навчальних закладах Міністерства освіти, але з політичних міркувань поліція заборонила йому викладати у Києві, тож він мусив переїхав до Москви. У 1895 р. розпочав викладати історію у приватній гімназії Л. Ржевської. Пізніше повернувся до Києва й у 1901–1919 рр. працював у Київському університеті. У Києві створив власну наукову школу, для якої була зібрана велика змістовна бібліотека. Учнями М. Довнар-Запольського були Д. Дорошенко, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко та інші. У 1905 р. вчений відкрив у Києві вищі жіночі вечірні курси, а в період 1912–1917 рр. був директором Київського комерційного інституту, організованого 1908 р. на базі комерційного відділення Вищих комерційних курсів, створених 1906 р. за його ініціативи. Перший директор Київського археологічного інституту (1918–1919), ініціатор створення Географічного інституту (1918–1919). Один із засновників та член Ради голів Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва (1910–1919), один із голів Комітету охорони пам'яників історії та мистецтва Української академії наук (1919).

Отже, польський письменник Г. Сенкевич своєю наполегливою працею у світовій літературі залишив цінну спадщину для своїх послідовників. Його історичні твори, що виходили у численних перекладах різними мовами протягом багатьох десятиліть, є бажаним джерелом досліджень у різних галузях, а саме історії, літературознавства й мовознавства.

Діяльність польського митця, його спілкування з непересічними особами у своїй країні та за її межами, заглиблення в національну й світову минувшину надихали не одне покоління співгромадян на протистояння сваволі царського уряду. Свідченням цього є матеріали фонду відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Аналіз атрибуції на виданнях творів Г. Сенкевича з цього фонду уможливив відстежити їхній шлях потрапляння до НБУВ, атрибутувати їхню приналежність й узагальнити відомості про особі їхніх власників.

⁸⁹² Лисенко Микола Віталійович. Листи / А. П. Лашенко (голов. ред.), Р. М. Скорульська (упоряд.). Київ: Музична Україна, 2004. 680 с.

REFERENCES

- Borshchukov, V. (1983). *Pole bitvy idei [Battlefield of Ideas]*. Moscow, Nauka [in Russian].
- Didora, L. (2020). Knyzhkovi znaky polskykh knyhozbiren u bibliotetsi NMIU [Bookmarks of Polish Book Collections in the NMIU Library]. *Naukovyi visnyk NMIU*, 6, 90–106 [in Ukrainian].
- Dubrovina, L. A., & Onyshchenko, O. S. (1998). *Istoriia natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho 1918–1941 [History of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky 1918–1941]*. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].
- Fedorova, L. (2013). *Z istorii pamiatookhoronnyi ta muzeinoi spravy u Naddnipyrianskii Ukraini. 1870–1910 rr. [From the History of Memorial Preservation and Museum Affairs in Trans-Dnieper Ukraine. 1870–1910]*. Kyiv: Institute of History of Ukraine at The NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Jasińska, M. (1972). Zawadzki Józef. I. Treichel (red). *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa, Łódź: PWN [in Polish].
- Kikta, T. (1972). *Przemysł farmaceutyczny w Polsce (1823–1939)*. Warszawa [in Polish].
- Krzemiński, Z. (1985). Mecenat Bolesław Bielawski. *Palestra*, 6, 330 [in Polish].
- Lockert, L. (1919). Henryk Sienkiewicz. *The Sewanee Review*, 27(3) [in Polish].
- Markiewicz, H. (1997). Sienkiewicz, Henryk Adam Aleksander Pius. *Polski słownik biograficzny*, 37, Warszawa-Kraków [in Polish].
- Romanov, V. (2012). *Starorezhimnyi chinovnik. Iz lichnykh vospominanii ot shkoly do emigratsii. 1874–1920 gg. [Old-Regime Official. From personal memories from school to emigration. 1874–1920]*. Sankt-Peterburg. Nestor Istoriiia [in Russian].
- Stępień, U. (2015). Działalność kolekcjonerska ks. Jana Wiśniewskiego, na tle zainteresowań przeszłością sandomierskiego środowiska duchownego przełomu 19 i 20 wieku. *Archiwa, Biblioteki I Muzea Kościelne*, 104, 269–295 [in Polish].
<https://doi.org/10.31743/abmk.12509>
- Studencki, W. (1967). *Szkice literackie: wielcy i mali*. Warszawa [in Polish].
- Suslov, O. (2003). The role of Henryk Sienkiewicz in the formation of Polish national consciousness (1880–1914). (Extended abstract of Candidate's thesis). Moscow [in Russian].
- Wójcik, Z. (1963). Ks. Jan Wiśniewski (1876–1943). *Archiwa, Biblioteki I Muzea Kościelne*, 6, 279–294 [in Polish].
<https://doi.org/10.31743/abmk.6413/>

Дата надходження до редакції: 15.02.2025 р.
Дата схвалення до публікації: 05.03.2025 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)